

ДЕЈАН МЕДАКОВИЋ
СРБИ У ЗАГРЕБУ

ДЕЛА ДЕЈАНА МЕДАКОВИЋА

Дејан Медаковић
1922 – 2022
Сто година од рођења

Уредник
Зоран Колунџија

Copyright © ИК ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад, 2023.

Издавање ове књиџе подржали су

Министарство културе и информисања Републике Србије
и
Горан Весић

Дејан Медаковић

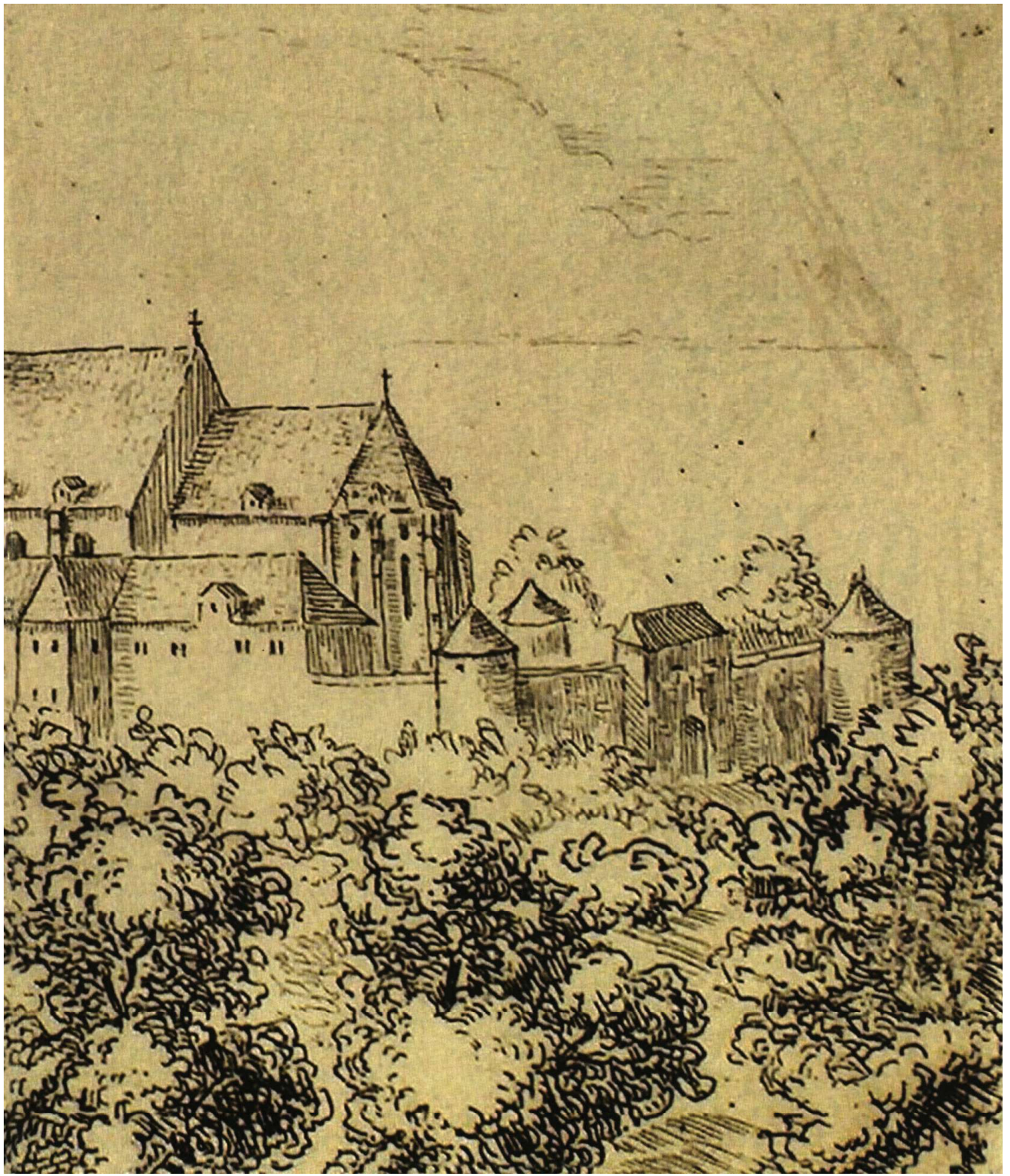
СРБИ У ЗАГРЕБУ

ПРОМЕТЕЈ

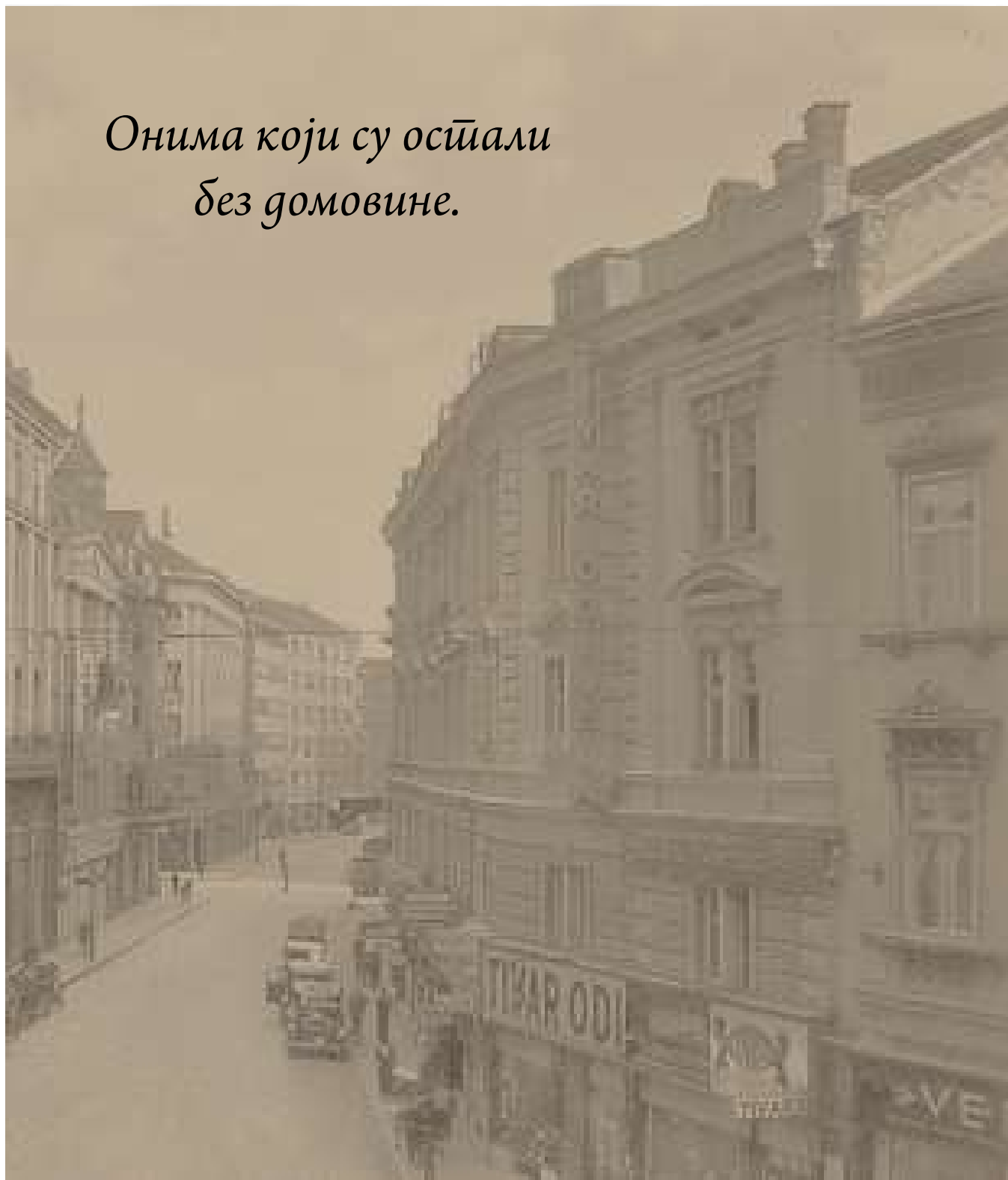

Миленко Ђурић: Каптол из 1860. године

*Онима који су остали
без домовине.*

ПРЕДГОВОР

Књигу Срби у Загребу написао сам у намери да заокружим своја размишљања о рубним крајевима српског етничког простора. Ово, дакле, није историја Срба у Хрватској, већ покушај да се њихова присутност на овом простору усредреди на град Загреб. Такво опредељење резултат је целокупног развоја Срба у главном граду Хрватске. Они су током XIX века ушли у све поре градског живота, постигавши запажен углед и часно место у процесу брзе урбанизације овога града. Живећи и радећи у хрватској метрополи, Срби су своје вредно место заузели у првом реду као трговци и банкари, а присутни су и у самим врховима државне администрације, просветног и културног живота. То се видно одразило на њихов допринос целокупном развоју Загреба као мултиетничког града, у коме је стваран грађански поредак средњоевропског типа. Истакнути положај Срба у Загребу утицао је и на постепено стварање њиховог новог политичког средишта, чиме је преузето раније првенство од Новог Сада. Тај новостечени положај задржан је до краја Аустроугарске монархије 1918. године.

Пишући ову књигу, наилазио сам на многе тешкоће. Како нисам имао могућност да на лицу места, изворно, проучавам архивску грађу, био сам приморан да се користим само објављеним радовима који су се бавили историјом Срба у Хрватској. Овом приликом, сем старијих истраживача, Манета Грбића и Радослава М. Грујића, истичем и новије писце, Славка Гавриловића и посебно Василија Крестића, данас без сумње водеће историчаре Срба у Хрватској.

При писању ове књиге наишао сам на помоћ многих појединаца. Истичем већ уобичајено залагање Владимира Давидовића, као и Радована Поповића, др Косте Поповића из Новог Сада, Богдана Поповића из Сремских Карловаца, Предрага Миловановића који ми је великодушно уступио гравире из своје колекције, Мирке Павловић, Анке Врачар, др Срђана Ђурића и Љубинка Васића, библиотекара САНУ, службеника Ручкописног одељења Матице српске, и Александре Љубинковић, библиотекара Матице српске. Свима њима дугујем искрену захвалност.

Са великим задовољством истичем да сам наставио плодну сарадњу са издавачком кућом Прометеј.

Овом књигом желео сам да се одужим мом родном граду, у којем је прошао део моје младости и где почивају моји преци.

Књигу посвећујем онима који су изгубили своју домовину.

У Београду, априла 2004.

Дејан Медаковић

УВОД

Миграциона кретања српског народа, до којих је дошло после пропасти српске средњовековне државе 1459. године и губитка државног средишта, изазвала су последице које су дуго растакале његову етничку целовитост. После обнове српске Патријаршије 1557. српска црква супротставила се тим дезинтеграционим процесима, иако је и сама једва опстајавала у Отоманској империји. Јурисдикција њене духовне власти протезала се знатно ван њених граница, обухватајући и Угарску, Аустрију и Венецијанску републику. Сукоби ових држава са Турском претворили су већи део Балкана у узаврело подручје. Бројне миграције непрестано су мењале етничку карту, стварајући нове друштвене и политичке услове. Посебно је одбрамбени систем Угарске,¹ Аустрије² и Венеције,³ тзв. Војна крајина, одиграо важну улогу у друштвеним преображајима хришћана, а нарочито Срба, на чије обликовање је она деловала вишеструко, иако је основана ради заустављања турског продирања ка Западу. Било је то дуговечно устројство, које је трајало од XVI века све до 1881. године, када је Војна крајина ушла у састав Хрватске.

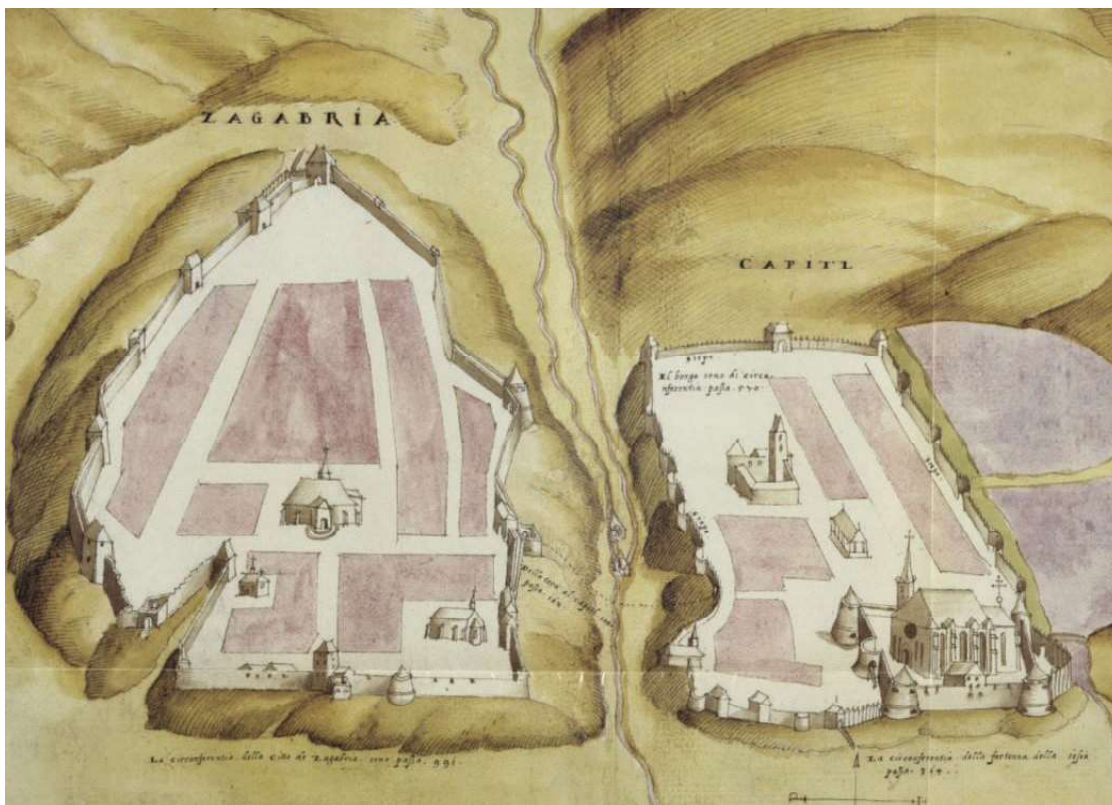
Историја ових миграционих кретања одавно је предмет научних истраживања, посебно хрватске⁴ и српске историографије,⁵ а одскора њоме се занима и страна наука.⁶ У тешким друштвеним и политичким условима, Срби су као своју велику тековину изборили ослобођење од укмећења. Створени су „војници сељаци”, којима је било поверено чување државне границе и спречавање турских упада. Таква Војна граница захватила је и добар део феудалних поседа хрватских великаша Зрињских и Франкопана. Ослобађање војника сељака, махом Срба, од даждина, изазвало је бројне протесте чак и Хрватског сабора, посебно због захтева хрватских сталеза да новонасељени Срби буду обухваћени кметовским обавезама и да им се одузму граничарске привилегије. То незадовољство утицало је на односе у целокупној Војној крајини, уносећи у живот српских граничара непокојство и сталне сукобе.

Масовно иселјавање Срба на територију данашње Хрватске у XVI веку не значи да они нису били присутни на тим просторима и пре тога.

Познато је да је господарица Медведградске тврђаве на Загребачкој гори била Српкиња, грофица Кантакузина Бранковић,⁷ жена Улриха II Целског. Она се помиње у једном апостолу који је 1454. писан у Вараждину, у цилској области,⁸ као кћер смедеревског деспота Ђурђа Бранковића. Српска насеља у Славонији појачавају и збегови из Босне и Херцеговине који су прелазили на аустријско тле, у почетку под вођством својих династа, а доцније и народних вођа. Владислав Херцеговић преселио се са својим људима у западну Славонију 1467–1470. године, а том приликом они су донели са собом и неке обичаје своје црквене организације. Овај „племић од Св. Саве” помиње се као старешина (*praepositus*) цркве Св.

ЗЛАТНА БУЛА, ИСПРАВА КОЈОМ ЈЕ КРАЉ БЕЛА 1242. УЗВИСИО
ЗАГРЕБ (ГРАДЕЦ) НА СЛОБODНИ И КРАЉЕВСКИ ГРАД

НАЈСТАРИЈИ ПЛАН ЗАГРЕБА И КАПТОЛА

Богородице код данашњег села Глоговнице под Калником.⁹ Прва црквена организација Срба у Аустријској и Хрватској крајини основана је током XVII века, под именом Ускочка, Вретанијска или Марчанска епархија, са седиштем у манастиру Марчи. Када је 1699. године доња Славонија поново ушла у састав Аустрије, дошло је до спајања Пожешке епархије у тзв. турској Славонској крајини, основане још у XVI веку, са Марчанском. Из тих двеју епископија на територији старе Славоније настала је 1710. године¹⁰ Пакрачка епархија, која је била у саставу новоосноване Карловачке митрополије. Историјски извори располажу великим бројем сигурних података из којих се може сагледати положај Срба граничара и њихових страних команданата, који су заменили народне кнезове. Један такав податак потиче од 13. фебруара 1613, када велики капетан петрињски гроф Фрањо Ердељи извештава бискупа Александра Микулића да је српским (влашким) кнезовима забрањено да му дођу у Загреб,

јер морају остати у Крајини као војници, а не као бискупски поданици. Он каже: „Niti ie za sse obracham, da bi mi kmetuvali, negho da krainam milostivnoga poglavnika z puskim i szabliom sluze.”¹¹ То су била времена у којима се присуство Срба у Загребу не потврђује поузданим историјским доказима, иако постоје сведочанства о њиховим повременим добравцима. У mineју који се налазио у Костајничкој цркви, постоји запис који говори о једној владичанској посети Загребу. У њему се каже: „лѣта 1742. гѡ лн. 27. бѣ средѣ пондохомъ, из Костайнице пѣт Загреба с кензови и господари коа вароши с господаром Лазом и Божом, и придосмо ѡ Загреб того 30. И 2гѡ дна Фев. имехом абденцију при его сѣн господиња Бискупа Бранкуга. Тогда и книшка сѣа ѡ Загребѡ обнови сѣ фев. 3гѡ. Ялесѣй Андреевиѣ митроп. Костайници Лики же и Корбави”.¹² На основу састава ове делегације загребачком бискупу, може се закључити да је реч о сукобима представника католичке цркве, као феудалног господара, са српским граничарима који су се позивали на царске привилегије, противећи се укмећивању. Такви проблеми јављали су се само са загребачким Каптолом, нису се односили и на други део Загреба, на краљевски слободни град Грнич, којим су владале грађанске власти. У те градове се није могло лако ући, ни постати пуноправним чланом општине. Златном булом краља Беле III, од 16. августа 1242, Загреб је постао град у јавноправном смислу ондашњег феудалног поретка. Био је то „*civitas libera regia in monte Grech*”.¹³ Та привилегија није обухватила и други део града, Каптол, којим је владао бискуп још од 1094, када је угарски краљ Ладислав I основао загребачку бискупију. Одвојене самоуправе Грница и Каптола и њихов неједнак економски положај изазивали су честе сукобе, неретко са крвавим исходом. Сем економских разлика, ове општине раздвајала су и различита политичка опредељења. Та подељеност имала је за последицу политички расцепкану читаву Хрватску, која тада још није имала културно, економско и духовно средиште. Уједињавање хрватских земаља догодило се тек од средине XIX века, када је национална свест Хрвата значајно сазрела. Било је то време када је Павао Штос 1830. године певао:

СТАРА КАПТОЛСКА ВЕЋНИЦА

„Bre i svoj jezik zabit Horvati,
hote ter drugi narod postati”,

док је илирски песник Јосип Кундек опомињао:

„A se zdižū mladi, posluju marljivo,
ter podižū v starih kaj bilo vgaslivo”.¹⁴

У аустријској држави су на свим странама ницале мале урбане целине, које су тежиле да држе корак са „великим светом”. Из такве урбане традиције развио се и Загреб, као главни град и средиште политичког, привредног и културног живота Хрватске. Његов нагли развој подстакнут је и илирским покретом, тежњама ка националном препороду свих Хрвата. Славко Гавриловић закључује да „у доба илирског препорода више загребачких Срба – трговаца и интелектуалаца имало је истакнуту улогу у друштвено политичком животу Хрватске”.¹⁵ Положај Срба у Хрватској најтачније је оценио Иван Кукуљевић Сакцински октобра 1846, у скупштини Вараждинске жупаније. Он је тада рекао: „... Какових су за-

слугах за домовину, владу и народност герчке вере исповедници стекли? У њихових рукух стоји већа страна индустрије и трговине у нашој држави и Угарској и у њиховој верности стоји понајвише обрана границах турских и руских, као што је негде стајала и граница млетачка. Они су у најпогибелнија времена, са свими могућим силама бранили домовину, владу и ред против бунтовником домаћим и непријатељем вањским; те од њих се је напакон сачувала света наша народност.” Па даље каже: „... Из тога свега може се закључити, и отворено пред целим светом рећи, да би пропала била народност наша код свега народа, да је није сачувало и уздржала крепка странка народа изповедајући веру герчку.”¹⁶ А на примедбу да Срби „не заслужују симпатије Хрвата, будућ’ да нису пријатељи културе”, Кукуљевић је одговорио да жали што мора тако нешто да слуша, „будући да је он сам својим изкуством осведочен, какова зрела нарав и бистри ум у простих људих, и какова ученост у осталој страни следбениках исте вере влада, тако да се искрено рећи може, да су они, што се народне културе или изображениа тиче, на много вишјем ступњу него ми.”¹⁷

У временима која су долазила, све су се ређе чуле овакве речи, у којима се још осећало полетно било раног илиризма.

Загреб се током XVII и XVIII века потврдио као најважнији град Хрватске, али то није битно утицало да одмах преузме првенство у њеном животу. То доказује и податак да је године 1767. царица Марија Терезија основала краљевско вијеће (*consilium regium*), прву земаљску владу за Хрватску, одредивши јој за седиште Вараждин, „камо се стао навраћати сав јавни политички и културни живот”.¹⁸ Непостојање средишњег културног и политичког центра Хрвата, поред неповољних имало је и позитивне последице. Такво стање омогућило је читавом низу градова у Хрватској да стекну урбане форме живљења и ојачају грађански сталеж. О томе сведоче сачувани статистички подаци, који показују цветање заната и трговине, посебно житом. Томе је ишла у XVII веку у прилог и меркантилистичка политика маријатерезијанске епохе. Некадашњи једнонационални градови променили су етнички лик, што је само поспешило њихов развој. Узор оваквих развојних токова био је Беч, који се у XVIII веку развио у центар многих националности у великој аустријској империји. У градовима као што су Трст,¹⁹ Инзбрук, Праг, Будим²⁰ ... јављају се

ИВАН КУКУЉЕВИЋ САКЦИНСКИ

етничке групе које живе у својим ужим срединама и према својим обичајима, што је тим градовима давало видљив космополитски печат. Тим процесима није одолео ни тада мали Загреб, разапет између привилегија стечених у средњем веку и новог доба, које се рађало у реформама раног јозефинизма и последњим годинама владавине Марије Терезије.²¹

Задивљује брзина прилагођавања досељеног православног живља новој средини и прихватања нових цивилизацијских облика, а да то није угрозило њихову припадност православној вери. Њихово насељавање омогућено је великим реформама и патентима цара Јосифа II, који је напредним идејама покушао да преобрази своју државу. У православном свету његове су идеје прихваћене са највећим одобравањем. У песмама га је величао и велики српски просветитељ Доситеј Обрадовић, на пример у песми *Пјсна о избавлѣнију Србїе* (испеваној у Бечу 1789).²² Православна самосвест која је имала снагу да издржи искушења у махом не-наклоњеној средини, спајала се са јачањем српске националне свести.

ЦАР ФРАЊА ЈОСИФ I